

OSMANLI DEVLETİNDE NİŞANCILIK MÜESSESESİ

Murat AKGÜNDÜZ*

Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatı içerisinde XIX. asır başlarına kadar mevcudiyetini devam ettiren nişancılık, önceki İslam devletlerinde de benzeri görülen bir müessesedir. Bu müessesenin başında bulunan görevli, padişahın imzası demek olan tuğrâyı veya "nişânı" resmî belgelerin üzerine çekmekle sorumlu bulunduğundan, "nişancı" ismiyle tanınmıştır.¹ Aynı zamanda Dîvan-ı Hümâyûn üyesi de olan nişancının vazifesi, sadece tuğra çekmekle sınırlı kalmayıp, ilerde inceleyeceğimiz gibi hukûkî sahada ve fethedilen arazilerin tahrîri konusunda önemli görevler üstlenmiştir.

Nişancılığın menşeyini araştırdığımızda, ilk Emevî halifesi Muâviye zamanında devlet belgelerini mühürlemek ve yazışma işlerini düzenlemek üzere kurulan Dîvânü'l-Hâtem ile bu müesseseyi başlatılmak mümkündür. Abbâsîler devrine gelindiğinde, "Dîvârü'l-İnşâ" adlı daha geniş bir hükümet dairesi kurulmuş, burada çeşitli devlet işlerine dair vesikalara "tevki" denilen halifenin özel işareti konulmuştur.² Bundan sonra Abbâsîler'den etkilenen Büyük Selçuklular Devleti'nde de, hükümdarın tuğrasını çekmek ve devletin her türlü bürokratik işlemlerini yerine getirmek için, "Dîvânü't-Tuğrâ ve'l-İnşâ" isminde bir müessese meydana getirilmiştir. Bu dîvânın başında bulunan "Tuğrâî", görevi icabı sık sık hükümdar ile görüşmesi gerektiğinden, mutlaka güvenilir kimseler arasından tayin edilmeye özen gösterilmiştir.³ Aynı durumun geçerli olduğu Memlukler'de ise, "Dîvânü'r-resâil ve'l-İnşâ"nın âmiri olan görevliye, hükümdarın en yakın çevresinde bulunduğundan dolayı, "kâtibu's-sır" adı verilmiştir.⁴

Tabîî olarak, kendisinden önceki İslam devletlerinin uygulamalarından etkilenen Osmanlı Devleti'ne geçtiğimizde, padişahın tuğrâsını gerekli yerlere çekmekle sorumlu tutulan "nişancı" adlı memuru görmekteyiz. Nişancılığın ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir kanaat bulunmamakla beraber, ilk tuğrânın Orhan Gazi'ye ait olduğu düşünülerek, bu müessesenin kuruluş devirlerinden itibaren devlet teşkilatı içerisinde yer

* Harran Üniv. İlahiyat Fak. İslam Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

1 Tayyip Gökbilgin, "Nişancı", İA, IX, 299.

2 Hasan Ali Hallâk, *Târihu'n-Nukûd ve'd-Devâvîn*, Beyrut 1986, s. 94.

3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988, s. 44.

4 el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fi Snâati'l-İnşâ*, Beyrut 1985, V, 23.

aldığı ileri sürülmüştür.¹ Ancak nişancının ismi resmî olarak ilk defa Fatih Kânunnâmesi'nde geçmektedir. Bu kânunnâmede, dîvân-ı hümayun toplantıları sırasında nişancının defterdarların yanında oturacağı ve bu göreve dâhil ve sahn müderrisliği yapan kimselerin getirilmesi gerektiği belirtilmektedir.² Nişancılar padişahın gönderdiği "nâme-i hümayûn"ları kaleme alma vazifesini de üstlendikleri için, inşâ konusunda üstün bir mahârete sahip olan yüksek derecedeki müderrisler arasından seçilmişlerdir. Yine aynı kânunnâmede nişancılara verilen ehemmiyeti gösteren bir başka husus, bayram tebrikleri sırasında padişahın bunlara karşı vezîr-i azam ve kadıaskerlere yaptığı gibi ayağa kalkmasıdır.³

Böylelikle Fatih devrinden başlayarak dîvân-ı hümayûnun dört rûknünden biri haline gelen nişancı, toplantılarda alınan kararların yazıya dökülmesini sağlayarak, çeşitli yerlere gönderilen ferman, menşûr, berât ve hükümlerin hazırlanmasına nezâret etme vazifesini üstlenmiştir. Bunun için nişancılık mansıbı, kalemiye mesleğinin en üst derecesi olarak kabul edilmiştir.⁴ Bugünkü anlayışla nişancıyı, dîvân-ı hümayûnun genel sekreteri ve padişahın özel kalem müdürü olarak nitelendirmek mümkündür.

Nişancının bir diğer önemli vazifesi, örfî hukuk kapsamında değerlendirilen kânunnâmelerin hazırlanmasını sağlamaktır. Bu hususun ifade edildiği başka bir kaynağımızda, kânunnâmelerin nişancının evinde yazıldığı ve aynı mevzûda ortaya çıkan meseleleri çözebilmek için kendisine başvurulduğu zikredilmektedir.⁵ Kânunnâmelerin hazırlanmasındaki rolü sebebiyle nişancıya "müftî-i kânûn" da denilmiş ve âdeta örfî hukuk sahasının şeyhülislamı olarak görülmüştür.⁶ Yani şeyhülislam nasıl şer'î konularda ortaya çıkan meseleleri verdiği fetvalar ile çözümlüyorsa, nişancılar da örfî hukuka dair problemleri aydınlatmaya çalışmışlardır. Ancak bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi, şer'î ve örfî hukukun birbirinden tamamen ayrı olduğunu söyleyebilmek de mümkün değildir. Zaten kânunnâmelerin hazırlanmasını sağlayan nişancılar, yüksek derecedeki müderrisliklerde buldukları için İslam hukukuna tamamıyla vâkıf olan kişilerdir. Bu birikimlerine dayanarak temel kaynaklarda çözümü bulunmayan yeni meseleleri hükme bağlayan kânunnâme metinlerini hazırlamışlardır. Ayrıca şeyhülislam da bu kânunnâmelerde şeriata aykırı bir hükmün geçmemesi için gerekli ihtimâmı göstermişlerdir. XVII. asra ait

1 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 214.

2 *Kânunnâme-i Âl-i Osman*, Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası İlavesi, İstanbul 1330, s. 13.

3 *Kânunnâme-i Âl-i Osman*, s. 16.

4 Mustafa Nuri Paşa, *Netâicu'l-Vukûât*, İstanbul 1327, II, 125.

5 "Tevkiî Abdurrahman Paşa Kânunnâmesi", *Milli Tettebular Mecmuası*, I/3(1332), s. 515.

6 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, Süleymaniye Ktb., Fatih, nr. 4222, vr 183 b.

bir kânunnâmenin başında, bu metnin Şeyhülislam Yahya Efendi ile devrin nişancısı Okçuzâde'nin ortak çalışması ile hazırlandığı zikredilerek, söylediğimiz husus doğrulanmaktadır.¹

Nişancının önemini arttıran başka bir vazifesi de, fetihler sonucunda elde edilen toprakların tahririnden sorumlu bulunmasıdır. Dîvân-ı Hümâyûn adına bu görevi üstlenen nişancının kontrolü altında yeni fethedilen bölgeye giden "muharrir-i muntika" veya "defter emini" adlı görevli, kendisine yardım eden "vilayet kâtibi" ile birlikte arazi çeşitlerini, burada yetişen ürünleri, vergi mükelleflerini mücmel ve mufassal defterlere kaydederd. Daha sonra mufassal defterlerden birine nişancı tarafından tuğrâ çekilerek ilgili vilayete gönderilir, diğer nüshası ise mücmel defter ile birlikte devlet merkezindeki defterhânedede saklanırdı.² Bu defterlerde herhangi bir değişiklik yapılması gerektiğinde, padişahın kendisine gönderdiği ferman üzerine nişancı tarafından düzeltme işlemi yapılır, başka hiç bir görevlinin bu işe karışmasına izin verilmezdi.³ Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti için çok ehemmiyetli olan, fethedilen ülkelerin tahriri konusunda da nişancılardan büyük katkılarının bulunduğu açıklığa kavuşmaktadır.

Diğer yandan devletin dış ilişkileri sahasında, yine nişancılara düşen sorumlulukların olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Osmanlı padişahları tarafından komşu ülkelerin hükümdarlarına gönderilen mektuplar belli bir döneme kadar nişancılar tarafından yazılmıştır. Ayrıca çeşitli İslam devletlerinden padişaha yollanan Arapça ve Farsça mektupların tercüme edilmesi işini de nişancılar yerine getirmişlerdir.⁴ Böylece Osmanlı devrindeki nişancının, günümüzdeki dışişleri bakanlığına benzer fonksiyonlar üstlendiği hususu ortaya çıkmaktadır.

Bütün Osmanlı müesseselerinde olduğu gibi nişancılık da XVIII. asır başlarından itibaren gerileme dönemine girmiş, sorumlu bulunduğu vazifeler tedricen dîvân kâtiplerinin âmiri sayılan "reîsü'l-küttâb" adlı memurun uhdesine geçmiştir. Hatta nişancının aslı vazifesi olan tuğrâ çekme işi dahi aynı asrın sonlarında "tuğrâkeş" adlı görevliye bırakılmış, bu makam ikinci derecedeki dîvân memurlarına verilen bir şeref rütbesi şekline dönüşmüştür.⁵ XIX. asır başlarına kadar bu durum devam etmiş, devlet teşkilatında yeni düzenlemelerin yapıldığı II. Mahmut devrine rastlayan 1263/1836 tarihinde nişancılık tamamen ortadan kaldırılarak, görevleri defter eminiğine verilmiştir. Bir kısım belgelere defter emininin tayin ettiği

1 *Kânunnâme*, İÜ Ktb., TY, nr. 4107, vr 11 a.

2 Hezarfen Hüseyin, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânin-i Âl-i Osmân*, İSAM Ktb., nr. 11901, vr 75a-b.

3 "Tevkii Abdurrahman Paşa Kânunnâmesi", s. 515.

4 Gökbilgin, "Nişancı", İA, IX, 301.

5 Uzunçarşılı, *Merkez*, s. 227.

“tuğrânüvisler” tarafından tuğra çekilirken, önemli ferman ve hükümler için aynı işlemi Bâb-ı Âlî içerisindeki memurlar yerine getirmiştir.¹ Böylelikle devletin ilk dönemlerinden beri varlığı bilinen bir müessese tarihe karışmıştır.

Osmanlı tarihi boyunca nişancılık makamında bulunanlar arasında Karamânî Mehmet Paşa, Tacîzâde Cafer Çelebî, Celâlzâde Mustafa Çelebî gibi, devrinin seçkin âlimlerinden sayılan şahsiyetler de bulunmaktadır. Bunların çeşitli yönlerden devlete hizmetleri görülmüş ve aynı zamanda kıymetli eserler kaleme almışlardır. Mesela Kânûnî devrinde nişancılık yapan Celalzâde Mustafa Çelebî'nin yazdığı “Tabakâtu'l-Memâlik fi Derecâti'l-Mesâlik” adlı eser, Osmanlı tarihleri içerisinde üslubunun güzelliği ve muhtevâsı ile haklı bir şöhret kazanmıştır. Yine aynı zâtın kendi dönemindeki kânunnâmelerin hazırlanmasında büyük gayreti görülmüş, bu sebeple “Koca Nişancı” lakabı ile tanınmıştır.²

Sonuç olarak diyebiliriz ki, nişancılar Dîvân-ı Hümayûn üyesi olmaları itibarıyla devlet teşkilatında önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Bir taraftan devletin ihtiyaç duyduğu yeni kânunların hazırlanmasına katkıda bulunurlarken, diğer yandan o zamanın en önemli işlerinden biri sayılan fethedilen yerleri tahrîr etme konusunda büyük gayretleri görülmüştür. Ayrıca padişahın hususi işareti olan tuğrâyı çekmek için yetkili kılınmalarından dolayı, devlet memurları arasında farklı bir konuma yükselmişlerdir.

1 Ahmet Lütfi, *Tarih*, İstanbul 1290, V, 129.

2 Tayyip Gökbilgin, “*Celâlzâde*”, İA, III, 62.